

Nekaj misli ob jubileju Alenke Puhar

Alenka Puhar (1945) je slovenska novinarka, publicistka, prevajalka ter zelo prodorna in kritična raziskovalka, katero delo je pogosto citirano tudi v zgodovinopisnih delih. Puharjeva je znana po svojih kritičnih pogledih na družbene strukture, zgodovinsko dediščino in politične tabuje, ki so zaznamovali slovenski prostor. Njen največji doprinos (za področje zgodovinopisja in širše) je odpiranje novih tematskih vprašanj, ki so sčasoma postala »mainstream« v slovenskem prostoru, skratka, bila je pred časom. Na to nesporno vplivata njena mednarodna omreženost (med drugim tudi zaradi študija v New Yorku in s pozornim študijem revije *New Yorker Magazine*) ter intelektualna integriteta; torej je brez zadržkov razmišljujoča osebnost svetovnega formata, a s pretanjenim moralnim kompasom do spregledanih, pozabljenih in odrinjenih.

V njenem opusu je izjemno pomembno (zame najpomembnejše) delo *Prvotno besedilo življenja: Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju* (Zagreb: Globus, 1982), ki raziskuje zgodovino otroštva na Slovenskem v 19. stoletju. Knjiga temelji na podrobnem pregledu zgodovinskih virov, spominov in dokumentov, s katerimi avtorica razkriva pozabljene ali prezrte plati življenja otrok v zgodovinskem kontekstu. Delo velja za eno prvih obsežnejših raziskav zgodovine otroštva v Sloveniji in je še vedno pomemben prispevek k slovenski zgodovinopisni in kulturni refleksiji. S tem je posegla v molk o otroštvu in otrocih, za naslov pa je izbrala naslov novele Ivana Cankarja, ki je s svojimi deli zaznamoval generacije učeče se slovenske mladine z lastno družinsko izkušnjo. Knjiga sooča bralce s potiskanjem spominov v podzavest ter s številnimi travmami iz otroštva na individualni ravni, kar oblikuje skupinsko duhovno in materialno izročilo. Sporočilo knjige je, da je otroštvo nedolžna doba slehernika, ko se formira človeško srce, »morda se po dolgem romanju izpremeni ali izbriše posamezna beseda, morda se malo predrugači slog – ampak prvotno besedilo ostane in je vsem očitno.« Dotlej so se s problematiko otroštva in otrok dokaj dosledno postavljale v oklepaje tudi narodopisne in druge sorodne raziskave, ki se sicer s sistematičnim domoljubnim zanosom uspešno pečajo z različnimi vidiki našega skupinskega izročila. Ob tem pa avtorica ugotavlja, da se je vendarle že znotraj 19. stoletja spremenil položaj otrok – »Otroštvu je tako rekoč [proti koncu 19. stoletja] izjemno zrasla cena«.

Puharjeva ima v svojem opusu od zgodnje dobe prevode znanih avtorjev, kot sta George Orwell (1984, *Živalska farma*) in Lindsay Rogers. Njena prevodna dela so bila dobro sprejeta, saj so Orwella predstavila slovenskemu bralstvu v obdobju, ko so njegove ideje še vedno izzivale socialistični sistem. Po demokratizaciji pa je priskrbela dodatne prevode in spremne študije za bralstvo, kot nekakšen napotek za razumevanje dvoreka (*doublespeak*).

Neposredno po osamosvojitvi je izdala knjigo *Slovenski avtoportret 1918–1991* (Ljubljana: Nova revija, 1992), ki ponuja analizo razvoja slovenske nacionalne identitete v obdobju med letoma 1918 in 1991. Gre za publikacijo, ki analizira slovensko samopodobo v karikaturi kot duh časa (*Zeitgeist*), s čimer se tema razumevanja slovenskega kolektivnega spomina ter družbenih, političnih in kulturnih procesov, ki so oblikovali slovenski narod v 20. stoletju, pogloblja v času narodne ekstaze ob zgodovinskem uspehu.

Puharjeva v knjigi podrobno preučuje slovensko družbo skozi ključna zgodovinska obdobja v kratkem slovenskem stoletju v jugoslovanski državi, vključno z nastankom Kraljevine SHS, drugo svetovno vojno, obdobjem socializma in procesom osamosvajanja. Obravnava vplive jugoslovanske politike, ideologije in kulturnih vzorcev na slovensko samopodobo ter odnos Slovencev do preteklosti in prihodnosti. Raziskuje, kako so se skozi desetletja oblikovali slovenski občutki o lastni identiteti, samostojnosti in nacionalni samozavesti. V knjigi so izbrani naslovi poglavij po temi, ki zaznamuje posamezno dobo, od ustanovitve Jugoslavije, veselja ob nastanku države, nesrečnega kranjskega Janeza, vijačenja rok, revolucije kot velikega preloma, vzpostavljanja domovine, upora v sivem domu, sence na sončnih straneh Alp, Južnoslavije in Pornoslavije, afere JBTZ, krvi in preropenja ter do nastanka Republike Slovenije.

Gre za pozorno branje permutacij, ki se v karikaturističnem videnju Slovenije dogajajo v skladu s spremembami političnega in zgodovinskega položaja Slovencev, pri čemer ne manjka ne tragičnosti, ne solzavosti, ne zabavnosti ter fascinacije nad spolnostjo v osemdesetih. Kot zapiše Puharjeva za sklepni del slovenskega jugoslovanskega obdobja:

Zgodba se končuje z več humorja in samoironije, kot se je začela. V njej je manj sledov Ivana Cankarja. Sčasoma je utonila njegova vera v to, da smo ud velike družine, ki stanuje od Julijskih Alp do Egejskega morja; verjetno tudi zaradi uda, ki je grozil s posilstvom – z možnostjo, o kateri si Cankar in njegovi vrstniki niso upali razmišljati. /.../ Slovenija se je iz

kmečke neveste odločila postati mestna hišna Evrope – revna in negotova, zmršena in neugledna, ampak pripravljena stati na lastnih nogah. /.../ Postaviti se zase in postaviti se na lastne noge – to so besede, ki si jih trmasto postavljala, ko je trkala na vrata Evrope, z robcem, ki ga je imela za vsak primer pripravljenega v žepu, a ki je bil bistveno manj moker kot svoje dni.

Puharjeva je leta 2004 uredila in izdala spomine Angele Vode (1892–1985) z naslovom *Skriti spomin* (Ljubljana: Nova revija, 2004). Angela Vode je bila učiteljica, publicistka, pionirka, borka za pravice žensk in predvojna komunistka, ki je po drugi svetovni vojni postala žrtev komunističnega režima, ter pričevalka. Spremno študijo Puharjeva uvede z aluzijo na svetopisemsko svetnico, Deboro, (čebelico), prerokinjo. Izbor je smiseln, saj je Vodetova vse življenje delovala v skupno dobro, za zapostavljene, prezrte, ranjene in ranljive. Čut za pravičnost je razvila zgodaj v osnovni šoli, ko je postala upornica zoper krivično kaznovanje slovenskih otrok. V spomilih obravnava boj za delavske pravice, narodno in spolno (žensko) enakopravnost. Življenjska prelomnica v njenem življenju pa je pogodba med Stalinom in Hitlerjem, zaradi česar je bila Vodetova hudo razočarana. V podkrepitev svojega razočaranja navede izjavo Winstona Churchilla: »*Vedel sem, da ti ljudje (komunisti) ne priznavajo nobenih moralnih zakonov in da ob vsaki priložnosti gledajo le na svoje lastne interese.*«

Puharjeva je spomine Angele Vode uredila in dopolnila s spremno besedo ter opombami, ki bralcu omogočajo boljše razumevanje konteksta in oseb, omenjenih v besedilu. Prolog je namenjen Angelinim prostovoljnim »umikom« – z zavestno odločitvijo za odhod, z zavestno odpovedjo prehranjevanju, torej poslednjo svobodnjaško gesto – odločanjem o lastnem telesu. A izbrala si je cerkveni pogreb ter prepovedala obveščanje javnosti, saj ob grobu ni želela ne hipokrizije ne Udbe.

Puharjeva natančno predstavi priprave Angele Vode na odhod, vključno s skrivanjem spominskih zapisov, v katerih je zapisala refleksije o družbi, ki jo je kritično opazovala, ocenjevala in poskušala spremeniti. Nasilniki so jo stiskali, a ne zlomili, še posebej pa ne njenega zavedanja o pomenu kritičnega vrednotenja javnih zadev namesto temu nasprotnega grabeškega konformizma. Puharjeva ob tem opozarja, da so v spomilih zgolj javne zadeve, manjkajo pa zasebne, zato so v spomilih neobičajne praznine. Zapisan je zgolj tisti del življenja, ki je tekkel v znamenju aktivnega glagolskega vida, druga polovica pa je obtičala v znamenju pasiva, zato ji tudi ni postavljen knjižni spomenik. Puharjeva zapiše:

Angela Vode je bila zmeraj nekaj posebnega, v zaporu pa je močno izstopala. Bila je *una bella presenza* – velika, zravnana, z jasnimi svetlimi očmi. Oseba prepoznavne avtoritete, dostojanstva, rezonance. Delovala je gosposko, socialno in jezikovno spretna. Vse življenje je dajala vtis dame, čeprav se je v mladosti, v dobi komunističnega zanosa, oblačila pusto in revno, da ne bi učinkovala gosposko. Bila je trden pristan za manj srečne od nje.

Puharjeva opozori v primeru feministične prvoborke na spremenjeno solidarnost po drugi svetovni vojni, ko se Angeline sodobnice in sopotnice zanjo niso zavzele, nekatere pa so se je začele v širokem loku izogibati. Z besedami Angele Vode: »*se je moje življenje zares končalo leta 41, popolnoma pa 45.*«

Puharjeva je Angelo Vode »odkrila« ob pisanju knjige *Prvotno besedilo življenja* ter se pozneje iz intelektualne radovednosti lotila odstiranja plasti pozabe, tako z izdajo spominov kot s scenarijem za dokumentarni film. V slovenski kolektivni spomin je umeščala ali povračala tudi druge intelektualce, ne povsem skladne z mnenjskimi inženirji prejšnjega režima, kronološko začenši s svojim očetom Francetom Miheličem, nato pa je postavila knjižne spomenike še Zoranu Mušiču, Mileni Mohorič, mačehi Miri Mihelič, Vitomilu Zupanu, Izidorju Cankarju, Venu Pilonu, Rudolfu Maistru, Leonu Štuklju, Borisu Furlanu in drugim. V ta sklop sodi prevodno delo, še posebej dela Georga Orwella in Lindsaya Rogersa. Posebej velja opozoriti na posodobljen prevod spominov partizanskega kirurga Lindsaya Rogersa. S tem je opozorila na cenzorske posege – torej vrhuško prakso, ki je bralcem v maternem jeziku onemogočala branje izvornih misli tujih intelektualcev.

Na oblastno poseganje v zasebno komunikacijo spremljanih oseb je Puharjeva opozorila tudi v primeru izdaje knjige *Skozi gosto noč: Dopisovanje 1951–1957* (Ljubljana: Beletrina, 2023), ki vsebuje korespondenco Borisa Furlana in njegove hčerke Stashe Furlan Seaton, živeče v Ameriki. Prepis pisem je bogato opremljen s sprotnimi predstavitvami zgodovinskih osebnosti in pojmov ter s sklepnim esejem Alenke Puhar; je torej pripoved manj srečnih ter povsem nesrečnih časov (Borisa Furlana), ampak kljub vsem tegobam gospod Furlan ne izgubi upanja, ne izgubi občutka pomembnosti v življenju svoje hčerke. Telesnim in objektivnim oviram navkljub ne izgubi upanja ter se ob tem razdaja z nestorskimi nasveti, torej ostane ljubeč in čustveno zrel oče, ki z zadnjimi atomi, a neuklonljivo voljo želi predati svoji ljubljeni hčerki del svojega bogatega znanja.

Knjiga ponuja vpogled v družinsko dinamiko meščanske družine, ki je bila osnovana na ljubezni med partnerjema in do potomcev. Gre za izrazito ljubeč – za tisto obdobje ne povsem običajen – odnos med obema generacijama. Zunanji pritisk družino potisne na rob, ampak ne zlomi koncepta družine, četudi del družine nelojalno nadzira in sporoča družinske vesti udbovskim agentom, ki so Furlana spremljali po njegovem prihodu iz zapora.

Preteklosti je treba sprejeti, četudi potomcem ali sodobnikom, vajenim slavilnih, kronističnih, naročenih, avtoriziranih in nekritičnih besedil, ni vseč zapisano ali zgolj objava dokumentov, pisem. Tudi zaradi tega se je Alenka Puhar zavzela za široko dostopnost do arhivskega gradiva, četudi so jo sodobniki porogljivo označili tudi za stezosledko. Test časa prestanejo fundirane misli razmišljajočih oseb z integriteto, oblastniško arbitrarno omejevanje dostopa do informacij, cenzorski posegi in črne liste pa ostanejo zgolj kot oris duha časa nesamosvojnih izvajalcev usmeritev oblastnikov.

S svojimi zapisi je Puharjeva spodbudila večletni projekt *Pozabljena polovica*. V monumentalni monografiji, ki jo vodila Alenka Šelih, so predstavljene v kolektivnem spominu spregledane ženske z različnih področij, ki so v 19. in 20. stoletju pomembno prispevale k razvoju slovenske družbe.

Med dosežki Alenke Puhar pa je vsekakor treba navesti prizadevanje za ukinitev smrtne kazni v Sloveniji v osemdesetih, katere trajna knjižna sled je zgodovinski pregled peticij in pisem, ki jih postavi v presečišče posameznikov in oblastnikov – od tolminskih puntarjev do Židovskega pisma leta 1984 (*Peticije, pisma in tihotapski časi*. Maribor: Založba Obzorja, 1985). Gre za nadgradnjo aktivnega državljanstva, zaradi česar je njeno delovanje orisano v udbovskih poročilih. Zelo dobro je dokumentirana njena vloga v boju za človekove pravice v aferi JBTZ in širše, prizadevanje za demokratizacijo ter nato osamosvojitve Republike Slovenije. Zaradi zavedanja pomena prelomnega zgodovinskega obdobja nastanka samostojne države Slovenije ter nujnosti bolj celostne in poglobljene muzeološke predstavitve je sprejela mesto predsednice sveta zavoda Muzeja slovenske osamosvojitve (2021–2023).